

УДК 321:004(477)

Мухамедієв В.Є.
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

ПРОБЛЕМАТИКА ДІЄВОГО СУВЕРЕНІТЕТУ: ДІЯ ТА УТРИМАННЯ ВІД ДІЇ

Проаналізовано концепт суверенітету в сучасних реаліях. Здійснено спробу зміни підходу до проблематики самих критеріїв через те, що суверенітет вже не може бути визначений виключно за допомогою правових рамок, адже політична реальність стала відігравати головну роль. Саме через реальну політику і визначаються статус і роль держави. Нові виклики ставлять питання щодо дієвого суверенітету, тільки таким чином класична держава зможе відстояти своє право на існування.

Ключові слова: суверенітет, дія, утримання, дієвий суверенітет, глобалізація, політичні трансформації.

Мухамедієв В. Е.

ПРОБЛЕМАТИКА ДЕЙСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА: ДЕЙСТВИЕ И ВОЗДЕРЖАНИЕ ОТ ДЕЙСТВИЯ

Проанализирован концепт суверенитета в современных реалиях. Сделана попытка изменения подхода к проблематике самих критериев в связи с тем, что суверенитет уже не может быть определен только через правовые рамки, ведь политическая реальность стала играть главную роль. Именно через реальную политику и определяются статус и роль государства. Новые вызовы ставят вопрос относительно действенного суверенитета, только таким образом классическое государство сможет отстоять свое право на существование.

Ключевые слова: суверенитет, действие, воздержание, действенный суверенитет, глобализация, политические трансформации.

Mukhamediiev V.

PROBLEMATICS OF THE EFFECTIVE SOVEREIGNTY: ACTION AND RETENTION OF ACTION

The concept of sovereignty in modern realities is analyzed. An attempt was made to change the approach to the problematic of the criteria themselves in connection with the fact that. Sovereignty can no longer be determined only through the legal framework, because political reality began to play a major role. It is through real politics that the status and role of the state are determined. New challenges raise the question of effective sovereignty, only in this way the classical state will be able to defend its right to exist.

Keywords: sovereignty, action, retention, effective sovereignty, globalization, political transformations.

Актуальність теми зумовлена застарілістю трактувань категорії суверенітету, а також наявністю нових викликів для класичних держав. Більше того, виникають питання до робіт, що окреслюють суверенітет у політичних реаліях сьогодення. Політичні трансформації потребують аналізу наявних проблем та виявлення більш гнучких теоретичних конструкцій, що будуть відображати і практичний аспект.

Мета статті полягає у дослідженні аспектів дієвого суверенітету, заглиблення в проблематику, що пов'язана з постійними політичними трансформаціями в реальних умовах.

Зазначену проблему вивчали такі автори, як Н. В. Гринюк, І. В. Троян, Р. В. Мамедов, Л. Є. Гринін, І. І. Погорська.

На нашу думку, проголошений суверенітет держави повинен діяти, і, природно, ця якість повинна приносити якісь профіцити державного утворення. Однак найчастіше суверенітет має деякі обмеження. Тоді

слушно говорити про частковий і неповний суверенітет, де частковий ми позначимо як існуючий у певній сфері, а неповний позначимо як такий, що не має повноти повноважень у певному загальному контексті. Оскільки будь-який суверенітет не може бути абсолютним, він тією або іншою мірою належить до цих двох груп.

Відповідно до Статуту ООН, всі її 192 члена мають рівною мірою суверенітет [1, с. 4]. Однак все 192 держави можна ранжувати за реальним суверенітетом. Приміром, наявною є різниця статусів і кількості ресурсів, здатність впливати на світову політику згідно з власними інтересами. Деякі з членів ООН на практиці мають лише формальні підстави для суверенітету, чим і користуються більш суверенні і сильні гравці.

Також ми можемо визначити концепт дієвого суверенітету як такий, що є не просто зумовленим характеристикою держави, правителя, народу, а чинним ключовим принципом. Дієвий суверенітет в реальності означає незалежність і повноту рішень і відповідальності, величезну владу над певною територією. Отже, проблемою дієвого суверенітету або суверенітету, який прагне до дієвого, є дихотомія «дія – утримання від дії».

Все вищезазначене зовсім не означає, що дієвий суверенітет є ідеальною характеристикою по суті. Ні, швидше за все також притаманна маса недоліків, і він є таким собі віддаленим від бажаного типом. Проте для всіх розвинених країн характерний саме дієвий суверенітет, який спирається на силу і міць держави, яку інші собі дозволити не можуть. При цьому сила є репресивною за своєю суттю, тобто збройною (військовою), а міць є економічною (ресурси, потенціал, технології, власне економіка). Слід зазначити, що сучасність накладає свою специфіку на характер ресурсів. Так, найважливішим стає інформаційне середовище, і, відповідно, інформаційні та символічні ресурси, на які більшою мірою і буде спиратися ефективна влада. Тобто дихотомія «дія – утримання» означає, що часто перед суверенною владою і суверенною державою лежить вибір між актом політичної дії і актом утримання від дії (в деяких формах бездіяльність). Дія означає хід уперед, фактично наступальну тактику, коли це потрібно, з метою реалізації своїх інтересів. Утримання означає вичікувальну або оборонну тактику, знову ж лише в цілях своїх інтересів, а не через абсолютну свою слабкість.

Дуже часто трапляється таке, що визнані міжнародним співтовариством держави, при

цьому природно з загально визнаним суверенітетом, є «територією вічних проблем і боротьби». Тобто вони не здатні консолідувати владу на своїй території і виконувати суверенні функції [1, с. 4].

Є приклади того, як держави, які стоять біля керма світової політики (ряд найрозвиненіших держав, члени Ради Безпеки ООН) навмисно обмежують суверенітет деяких держав. Тут може бути як невизнання, так і обмеження на співпрацю, згортання співробітництва. В результаті відбувається витік самостійності і зростання залежності таких держав від світової громадськості, або ж від зацікавленої в цьому державі.

У справі держави, яка не відповідає загальноприйнятим нормам і систематично порушує міжнародні домовленості, часто втручаються, щоб знизити градус небезпеки або взагалі звести небезпеку нанівець. Найбільш виправданим і відносно ефективним методом виявилися санкції, які суттєво підривають суверенітет і можуть обмежувати його. Ефект від санкцій може бути негативним, помірно негативним, руйнівним, або навіть протилежним у деяких сферах життєдіяльності держави (приміром, може згуртувати еліту проти держави, яка задіяла санкції). Дієздатність держави при цьому може збільшитися, а суверенітет стане більш монопольним і тотальним. Усе залежатиме від ефективності управління, влада може використовувати наявні ресурси задля зміцнення не тільки вертикалі апарату, але й для зміцнення внутрішньої економіки. До цього слід віднести протекціонізм та стимулювання виробників (бізнесу).

Трансформація політичного порядку, що характеризується трендовими категоріями ставить під сумнів сутність держави, наділеної суверенітетом. Існування таких держав у просторі світової політики стає сумнівним. Важливим є той факт того, що суверенітет нерідко добровільно скорочується самими національними державами [2, с. 42].

Високорозвинені технології, всеохопна торгівля, транспорт, світовий капітал обплутують світ новими мережевими зв'язками і роблять кордони держав прозорими. В результаті скорочується обсяг національного суверенітету і підривається статус держави як головного суб'єкта міжнародних відносин.

У сучасному світі більше немає єдиного поняття державного, народного і національного суверенітету. Суверенітет все частіше розподіляється між наднаціональними, національними, регіональними, а іноді регіо-

нальними та муніципальними одиницями. На процес трансформації національного суверенітету впливає набір таких факторів: технологічні та економічні зміни, глобальні проблеми людства, регіональна інтеграція, прагнення уникнути військових протистоянь, зростання кількості демократичних режимів [2, с. 44].

Академічні дослідження суверенітету в період глобалізації актуалізують проблематику «нового суверенітету». Комплексний підхід до певних досліджень дозволяє стверджувати, що суверенітет є набагато проблематичним поняттям ніж в епоху існування класичних теорій. Як один із варіантів владних відносин, суверенітет зберігає особливості взаємозв'язку внутрішнього і зовнішнього вимірів.

Деякі автори пропонують визначення «розподіленого суверенітету», в сенсі суверенітету, який розподіляється між міжнародними організаціями та національними державами, в результаті чого держава перетворюється з монопольного власника, носія і постачальника владних ресурсів і суверенних прав на того, чий владні ресурси розподіляються і управляються іншими [3, с. 96].

Класичне розуміння суверенітету стало об'єктом активної критики з боку представників теорії «обмеженого» і «розмитого» суверенітету [4, с. 59]. Однак принцип державного суверенітету, який тісно пов'язаний з національною державою, продовжує залишатися формальним атрибутом міжнародних відносин [5, с. 33].

За цих умов суверенітет не є необмеженим і абсолютним, він займає місце у певній відповідності до базових, загальних міжнародних правил і конституційного закону. І державний суверенітет зобов'язаний відповідати загальним правилам і гарантіям прав індивідів і громадян. У зовнішньому напрямку суверенітет визначений за допомогою норм міжнародного права, тут доречно сказати про засудження війни, гарантії від держави, що надані від своєї суб'єктності або від суб'єктності організацій [6, с. 70].

Можна зробити висновок про те, що повний суверенітет неможливий, як неможливо забезпечити і дієвий суверенітет в максимальному його обсязі. Суверенітет існує в різних пропорціях, поширюючись або на якісь сфери, або складаючи частину. Суверенітет має на увазі незалежність, а це означає, що форма варіантів відповіді на фактори може мати два значення у вигляді «дія-утримання». Серед факторів скорочення

суверенітету не тільки глобалізаційні процеси, а й початковий розклад сил, ресурсів і позицій як у внутрішніх справах, так і на світовій арені.

Існування характеристики суверенітету передбачає наявність елементів, які сприяють зниженню його частки. Можна назвати це загрозами для суверенітету. Вони існували завжди і були у вигляді більш-менш відкритих зазіхань на суверенітет для фактичного затвердження іншого суверенітету.

Загрози можуть мати прихований або відверто агресивний характер і представлятися як акт нападу. Найбільш поширеним і небезпечним варіантом загрози суверенітету є війни. Це найбільш давня загроза, яка, крім того, має широкий деструктивний ефект. Також серед старих видів загроз суверенітету можна зазначити такі форми, як стан колонії або протекторату. Елемент союзнитва також може виступати загрозою суверенітету, тією чи іншою мірою обмежуючи його і позбавляючи обсягом дієвості.

Однак у процесі еволюції виробляється тенденція до нових загроз. Набуття сьогодні деякими державами нових, небачених до того, форм і вигляду змушує переглянути загрози. Зазначимо, що загрози базуються на великій базі, яка містить у собі врахування дискурсивного політичного контексту і приватної зацікавленості конкретних акторів, які становлять цю загрозу.

Період науково-технологічної революції означав формування двох одночасних тенденцій: зміцнення суверенітету й зростання загроз для нього. Нові загрози як традиційно полягають у війни, так і виходять на новий інформаційний і всесвітній рівень. Вони наявні в економіці і соціальній сфері. Однак не слід думати, що з приходом нових видів загроз старі зникнуть, ні, вони будуть співіснувати і представляти ті самі гіпотетичні загрози.

Кожна держава має свої характеристики загроз, і оцінка загроз може бути різною. В двосторонній конфронтації кожен буде класифікувати загрози за своїми критеріями. Те, що для однієї зі сторін захист інтересів, для іншої загроза або навіть агресія. У такому контексті в державах (особливо недемократичних) навіть дії ООН (в тому числі резолюції, приписи, дії місії, комісії) можуть розглядатися як загроза суверенітету.

Сьогодні загрозу для суверенітету ряду недемократичних країн становить система

зовнішньополітичного тиску (пресингу) і санкцій. Так, звичайно ці механізми можуть використовуватися в своїх інтересах більш сильними державами і майже проти всіх, але саме країни, що порушують умовний світовий порядок, є об'єктами для дії цих методів. При цьому основний «удар» наноситися саме на обсяг суверенітету з метою похитнути його. Нині йде інтеграція державних економік у світову, зв'язки все більше переплітаються. Саме тому повний економічний суверенітет для сучасної держави неможливий.

У контексті передачі суверенітету і організації певних нормативних рамок загрозою типовому суверенітету національної держави можуть виступати наддержавні об'єднання. Чи може Європейський Союз бути загрозою суверенітету? Цілком, якщо мислити загрозу як передачу повноважень у якийсь структурний центр і як наявність якогось контролю. У процесі інтеграції в наддержавні структури сама держава може очікувати: розпад функцій, зниження частки самостійності, обмеження в рішеннях, вхід держави в багаторівневу мережу цього утворення [1, с. 6].

Ми можемо також говорити про так звані системні загрози. Такі загрози розвиваються в контексті неповороткості старих національних держав. Суверенні держави-нації вже не є вищим ступенем організації, існує безліч зв'язків як рівнем вище, так і рівнем нижче. У сьогоденній реальній політиці все частіше нації-держави втрачають свій первісний зміст.

Часто загрозою є тиск більш сильних держав або ж міжнародних організацій і наддержавних утворень. Іноді здійснюється тиск дуже навіть жорсткий, особливо на країни-порушниці міжнародного права і договорів. Іноді застосовується пряме втручання в справи тих держав, які не змогли вирішити внутрішню проблему [2, с. 45].

Розуміння суверенітету як соціального конструкту відкрило нові горизонти для аналізу характеристик зовнішньої політики в період глобалізації, оскільки суверенітет залежить здебільшого від внутрішніх соціально-економічних умов та зовнішнього оточення.

За умов створення нового світового порядку немає остаточно сформульованих правил гри. Отже, ці правила формуються під впливом найбільш потужних міжнародних гравців. Це своєю чергою впливає на суверенітет більш слабких держав, тобто їм доводиться добровільно

поступатися частиною свого державного суверенітету, приміром, міжнародним органам, в яких сильні держави займають домінуючі позиції, оскільки саме у них є більш імовірності вирішувати глобальні питання і ліквідувати великі загрози [5, с.33]. Особливо небезпечною є зараз загроза тероризму, адже вона так широко афішується. Тероризм також є породженням мережевого глобалізованого світу [7, с. 12].

Зміни державного суверенітету також пов'язуються з кризою політичного реалізму як теорії міжнародних відносин [8, с. 158].

Суверенна держава залишається суверенною тільки до тих пір, поки інші суверенні держави дозволяють їй бути такою. Ця система не має якоїсь постійної логіки, правил або інституційної бази, її єдине умова – це прагнення всіх держав зберегти свій суверенітет і, якщо можливо, зробити його більш гарантованим. Не дивлячись на традиційність, простоту і повсякденність зазначеної тематики, вона має важливе значення як для теорії, так і для практики. Чимало запитань, що стосуються суверенітету, залишаються протягом тривалого часу спірними і невирішеними, в результаті чого і виникають дискусії в наукових колах.

Одним із питань наукових дискусій є право Ради Безпеки ООН на застосування санкцій щодо окремих міжнародних акторів. Санкції Ради Безпеки ООН є своєрідним інструментом обмеження суверенітету певних країн з метою змусити ці держави дотримуватися міжнародних домовленостей.

Користуючись лазівками в нормах, законах та інших документах, порушники – суверенні держави, намагаються посилатися на міжнародні норми і закони, щоб видати порушення за належне. В рамках міжнародної системи країни, що підпадають під санкції, можуть втратити не тільки свій суверенітет, а й можливість далі посилювати його [6, с. 69].

Проблемою є повноваження ООН і членів-держав на силові методи для вирішення складних міжнародних конфліктів. Питання полягає в тому, які є можливості у держави-порушниці міжнародних прав захищати свій суверенітет у разі застосованих до неї санкцій з боку Ради безпеки ООН.

Таким чином, однією з головних проблем є протиріччя між, з одного боку, зловживанням своїм суверенітетом і своїми правами державою і, з другого – надзвичайними повноваженнями міжнародних організацій.

Ступінь дієвості суверенітету залежить не тільки від зовнішніх факторів, потужної армії, міцної економіки. Головна причина залежності знаходиться всередині держави, точніше в її інститутах. Саме ефективність інститутів, пряма відповідність між задекларованим та реальним є умовою зміцнення влади і водночас суверенітету. Слід зазначити, що з втратою легітимності влада втрачає і суверенність. Визнання суспільством і підтримка внутрішньої державної інституційної практики і є свідченням зростання дієвості суверенітету.

Сьогодні слід констатувати, що питання про ступінь суверенності української держави становить велике поле для наукових дискусій. Це пов'язано і з внутрішніми питаннями і глобалізаційними загальними процесами.

Верховна Рада оголосила державний суверенітет України після того, як схожі по суті акти були прийняті в інших колишніх республіках СРСР. В останньому реченні Декларації зазначалося, що принципи використовуються для створення нового союзного договору. Тобто проголошувався дещо дивний, неповний, частковий суверенітет. Україна стала суверенною державою, хоча б формально, але при цьому вже з самого початку в документі існувала перешкода для повного дієвого суверенітету у вигляді союзної держави. Фактично і без того ще слабкий суверенітет, який тільки-но з'явився, дозволяв можливість союзного договору. Тут і містилася потенційна загроза, яка могла вилитися в переформатування Радянського Союзу за дещо іншого розвитку подій і в дещо іншій формі. Примірявши на себе суверенітет, держава ніби віддавала його до того союзного об'єднання. Сам же текст Декларації був написаний дуже чітко і цілком відповідно до тогочасних подій.

Надалі був Акт про незалежність, який вже окреслив суверенітет України як держави і повноправного суб'єкта відносин. Існувала загроза в умовах переговорів, а саме можливість створення СНД в якості структури, що значно більше поглинає суверенітет у держав-членів та тільки підміняє Радянський Союз. Однак наразі ми бачимо, що така загроза вже зникла.

Разом із тим суверенний статус України не супроводжується досягненням мети, заради якої він створювався – прискорений розвиток продуктивних сил і забезпечення на цій основі високих стандартів життя населення.

Слід визначити, якими характеристиками описується реалізація суверенітету в Україні. Це і дисонанс між демократичними очікуваннями суспільства і якістю сформованої владної моделі, між забезпеченням суверенітету і прав-свобод громадян, і обмеження можливостей впливу громадян на прийняття значущих рішень різного рівня. Також слід не забувати про провал між формальними положеннями Конституції і «антиконституційною» практикою. Зазначена різниця між метою і результатом породжує у частини суспільства сумніви щодо самого суверенного статусу України, що є дуже значною загрозою.

Можна визначити внутрішні чинники, які зумовлюють рівень дійсної суверенності. По-перше, це недостатня національна консолідація, а також недостатня співпраця влади з елементами громадянського суспільства. По-друге, це зосередження на власних інтересах правлячого і економічного класів. Держава для останніх являє собою вотчину, де відбувається переділ ресурсів. Цим зумовлюється слабкий суверенітет і низький рівень обороноздатності держави. Таким чином, існує розрив між формальним і дійсним. Окреслені чинники гальмують реалізацію принципів дієвого суверенітету.

Головна проблема українського суверенітету є неефективність і маніпулятивність його в контексті поточних проблем. Крім того, суверенітет в загальносвітовому процесі опинився у вельми складному неоднозначному становищі. Слабкість і порочність державного апарату зводить нанівець задекларований дієвий суверенітет. Така ситуація триває вже понад двадцять років.

Підсумовуючи можемо зазначити: проблематика категорії суверенітету полягає в її теоретико-методологічній неоднозначності. При цьому концепт суверенітету існує як цілісний і використовується в риторичі, документах і т. д. Але фактичний стан суверенітету далекий від цілісності. Він присутній у різних сферах держави і міжнародної політики як принцип, як інструмент. Повний суверенітет неможливий, є можливість держави мати дієвий суверенітет, він характеризується реальним впливом на практиці і властивий здебільшого сильним і потужним державам.

Загрози суверенітету закладені вже у самій нерівності держав. Фактично в ООН держави нерівноцінні за ступенем суверенітету. Існує проблема санкцій і силового втручання. Загрозу для державного

суверенітету становлять також мережі потужних економічних транснаціональних гравців, які в глобалізованому світі відіграють все більшу роль.

Ще недавно сама характеристика суверенітету була настільки суперечливою за своєю суттю через фактичний поділ на формально-офіційні і реальні елементи у вигляді фактичного обмеження суверенітету. Стан дієвого суверенітету великою мірою залежить від стану розвиненості українського суспільства. Тобто український суверенітет все ще знаходиться в кризі через низку нерозв'язаних проблем..

ЛІТЕРАТУРА

1. Асимметрия мировой системы суверенитета: зоны проблемной государственности: монография / под ред. М. В. Ильина, И. В. Кудряшовой. – Москва: МГИМО-Университет, 2011. – 248 с.
2. Погорська І. І. Цінність національного суверенітету в теорії практиці зовнішньої політики сучасної держави / І. І. Погорська, Д. М. Лакішик // Проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – Київ: КиМУ, 2012. – Вип. 4. – С. 39-54.
3. Декларація про державний суверенітет України – передумова її незалежності та демократичного розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – 160 с.
4. Гринюк Н. В. Поняття суверенітету у сучасному міжнародному праві / Н. В. Гринюк // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Вип. 559. Правознавство. – С. 58-61.
5. Троян І. В. Трансформація ідеї державного суверенітету в системі міжнародних відносин XV – XVII ст. / І. В. Троян // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2009. – Вип. 21. – С. 33-39.
6. Мамедов Р. В. Государственный суверенитет в федеративном государстве / Мамедов Р. // Право и жизнь. – Москва, 2013. – № 179(5). – С. 64-80.
7. Гринин Л. Е. Глобализация и национальный суверенитет / Гринин Л. Е. // История и современность. – 2005. – № 1. – С. 6-31.
8. Троян І. В. Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації / Троян І. В. // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2011. – Вип. 23. – С. 158-164.